

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Міста на маґдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст.

Т. 1: Руське та Белзьке воєводства

**МІСТА НА МАґДЕБУРЬКОМУ ПРАВІ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XIII–XIX СТ. –
Т.1: РУСЬКЕ ТА БЕЛЗЬКЕ ВОЄВОДСТВА /
Упор. М.Капраль, Б.Смерека, А.Фелонюк. –
Л.: Львівське відділення Інституту
Української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України, 2019. –
64 с.+4 КАРТИ**

Цілковито виправданою видається думка, що Європа поширилася на схід так далеко, як тільки сягнуло маґдебурзьке право. Воно не було питома українським, адже прийшло на українські терени з німецьких, польських земель, однак з адаптацією його до місцевих умов і традицій воно стало важливим фактором формування самоврядування українських міст. Із

плином часу міщани почали сприймати його як своє, прагнули здобути його та дорожили ним. Спроба окремих істориків подати маґдебурзьке право як чуже місцевому населенню, таке, що нібито сприяло денационалізації українців та утискало їхні права є спрощенням проблеми, дещо згущує фарби та однобоко висвітлює це складне питання. Певні негативні моменти радше були наслідком не самого права, а особливостями його запровадження центральною владою та місцевими землевласниками. Водночас слід пам'ятати, що маґдебурзьке право несло з собою особисту свободу міщан, упорядкування повинностей, просторову перебудову, міське самоврядування. Власне цими складовими й дорожили українські міщани¹.

Стан вивчення маґдебурзького права на теренах України хоч і має давню традицію, усе ж на сьогоднішній день явно незадовільний не в останню чергу через не лише недостатньо простудійовані окремі міста чи регіони, але й тому, що бракує узагальнюючої праці, яка дала б змогу дещо ширше глянути на вже зроблене та накреслити шляхи подолання цього відставання. Пропоноване видання, підготовлене під керівництвом знаного фахівця з міської проблематики проф. Мирона

¹ Докл. див.: Заяць А. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII ст. // Михайло Грушевський: 36 наук. праць I міжнар. ювіл. конф., присвяч. 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського / Відп. ред. О.Купчинський. – Т.3. – Л., 1994. – С.155–161; *Його ж.* Урбанізаційний процес на Волині у XVI – першій половині XVII ст. – Л., 2003. – С.141–144.

Капралю та його колегу Богдана Смереки й Андрія Фелонюка, дозволяє це зробити. Рецензована книга відкриває нову сторінку в дослідженні українських міст на маґдебурзькому праві. Вона складається з двох частин: текстової та картографічної.

Текстова частина містить передмову, перелік скорочень, каталог міст та їх покажчик. Автори приділили пильну увагу терміну «локація» і локаційному (локаційно-маґдебурзькому) привілею, слушно зауваживши, що сам привілей ще не свідчив про існування міста, однак створював правові передумови для його заснування й успішного розвитку. Характеризуючи локаційний привілей, зауважено, що він складався з двох важливих частин: правової, тобто дозволу на осадження міста та не менш важливої господарської – право на проведення торгів, ярмарків, звільнення на певний час від сплати податків, мит тощо. Важливо, що у праці проговорено причину появи для приватних міст так званого локаційного документа, який видавав власник міського поселення і котрий особливо цінний (на протигагу малоінформативному королівському привілею), оскільки тут значно ширше й детальніше обумовлювалися умови, на яких засновувалося місто, права та обов'язки міщан. Звернули автори увагу на існування повторних локаційних привілеїв, причини появи яких були індивідуальними для кожного окремого міського поселення, як і те, що далеко не завжди повторні привілеї згадували про попередні надання. Дослідники справедливо зауважили, що на сусідній Волині становлення міських громад відбувалося дещо по-іншому, коли привілеї містам були не завжди локаційно-маґдебурзькими, а просто з дозволом заснувати міське поселення й лише згодом окремим наданням воно отримувало маґдебурзьке право. Щоправда число волинських міст із таким правом за останніми підрахунками більше, аніж наведене в рецензованій праці².

Оригіналів привілеїв збереглося зовсім мало, а їх копії здебільшого відклалися у книгах Коронної метрики (велася в королівській канцелярії) та місцевих ґродських і земських судово-адміністративних установ. Інколи їх уписували до міських книг. Значну частину привілеїв було опубліковано впродовж другої половини ХІХ–ХХ ст. найперше у серійних виданнях, але також окремими випусками, присвяченими певним містам. Авторам удалося виявити невидану збірку локаційних привілеїв для галицьких міст, укладену А.Стадницьким ще у середині ХІХ ст. Проведена велика робота щодо зв'язки зі джерелами наведених у літературі прикладів міських локацій дозволила виявити найбільше хиб відносно Галицької землі. Водночас фронтальний перегляд Коронної метрики та низки архівних фондів судово-адміністративних установ дав змогу виявити незнані з праць дослідників міські локації.

Багато уваги у праці приділено аналізу історіографії питання. Зауважено, що чи не першими цілеспрямовано збором міської інформації почали займатися польські історики М.Балінський і Т.Ліпінський, які віднайшли відомості про 168 галицьких міст. Відзначено значимість малознаних на сьогодні серед дослідників студій Ф.Сярчинського й А.Петрушевича. Останній, зокрема, підготував неопубліковану донині картотеку міст із маґдебурзьким правом. Автори, віддаючи належне науковому доробку А.Яблоновського, аргументовано не погоджуються з висновками вченого щодо чисельності міського населення Руського та Белзького воєводств у другій половині ХVІ – першій половині ХVІІ ст. і стану урбанізації регіону на час захоплення його польським королем Казимиром ІІІ. Відзначено внесок у вивчення

² Див.: Заяць А.С. Міське суспільство Волині ХVІ – першої половини ХVІІ ст. – Л., 2019. – С.61; Zajac A. Miasta prywatne Wołyńia w ХVІ i pierwszej połowie ХVІІ w.: Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – Т.LXXVII. – Warszawa, 2016. – S.187–188.

урбанізаційного руху на галицьких землях польських істориків другої половини ХХ ст.: А.Фастнахта, М.Горна, Ф.Кірика, Р.Щигела. Заслуженої похвали удостоїлася узагальнююча праця про міста так званого старопольського періоду М.Богуцької й Г.Самсоновича, в якій немало місця присвячено українським теренам³. Водночас заакцентовано, що період другої половини XVII–XVIII ст. подано тут дуже поспішно, позаяк відчутним є брак монографічних студій для цього часу. Натомість уже після виходу цієї синтези з'явилася низка досліджень польських істориків Є.Мотилевича, В.Бондири, Б.Чапек, Ю.Чайковського, Е.Дибек, В.Чарнецького. Серед українських фахівців з урбанізаційних процесів на Галичині названо Я.Кіся, П.Сіреджука, М.Капрала, Б.Смереку, Г.Петришин.

Дещо більше уваги приділено полеміці з польським істориком А.Янечеком. Зокрема деякий скепсис в авторів викликала його схема про три етапи урбанізації галицьких земель. Відзначено певну нелогічність, позаяк виділений дослідником перший етап не є цілком окремим, адже прибуття до міст княжої доби колоністів не було лише їхньою справою, як не було воно і стихійним, оскільки це була ініціатива князів, а саме ця їх ініціатива і є другим етапом урбанізації. Висловили автори праці зауваження до запропонованої А.Янечеком хронології фаз локації міст на маґдебурзькому праві, не погоджуючись з його спробою надто розвести у часі правову і просторову локацію міста. Зауважено, що польський історик, пишучи про надання міського права Львову, послідовно уникає документа 1353 р., в якому згадується колеґія райців за три роки до надання Львову маґдебурзького права королем Казимиром III.

Наступна підрубрика передмови стосується особливостей надань та міської мережі в окремих землях. Щодо Белзького князівства, а далі воеводства відзначено, що спершу переважали королівські локації, але з бігом часу вони були врівноважені шляхетськими містозасновними ініціативами, які в подальшому почали переважати. Уточнено локацію Бузька з 1376 р. на 1372 р. Подібна ситуація спостерігалася щодо Холмської землі Руського воеводства – спочатку переважали королівські локації, але пізніше їх випередили шляхетські, а духовні майже зрівнялися за чисельністю з королівськими. Натомість у Перемишльській і Сяноцькій землях практично від початку переважали шляхетські локації. У Львівській землі на перших етапах більше було королівських локацій (здебільшого у західній частині), але з другої половини XV, та особливо у XVI ст. стали явно переважати шляхетські заснування міст. Основна маса міст була локована до середини XVII ст. Трудомістку, але успішну роботу провели автори щодо з'ясування чисельності локацій Галицької землі. При звірці з оригіналами не вдалося підтвердити міський статус для понад 20 поселень, віднесених П.Сіреджуком до категорії міст. Містечко Ланчич (1585 р.) виявилось Ланьцутом, а Могильниця згадується не під 1717 р., а під 1734 р., але не як місто. У дослідженнях Р.Щигела та М.Горна Настишин (1564 р.) названий містом, натомість автори наводять джерельне підтвердження його сільського статусу. Аналогічна ситуація зі Зубовим, яке Е.Горнова назвала містечком, а автори доводять, що це поселення було селом. На конкретному прикладі спростовано ототожнення Р.Щигелом Кінчаків і Красієва як двох назв одного поселення. Натомість думка польського історика, що місто Коршів (Казанів) постало на базі однойменного села, не підтвердилася джерелами, адже наведено приклад паралельного існування Коршова – і міста, і села. Доведено, що на початковому етапі на терені Галицької землі переважали королівські локації, але в подальшому – лише

³ *Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław etc., 1986. – 674 s.*

шляхетські. Зауважено, що урбанізаційний процес у Галицькій землі суттєво стримувався постійними татарськими нападами. Загалом, за підрахунками авторів, у Руському та Белзькому воєводствах було 369 міст, з яких 85 королівських, 270 шляхетських і 14 духовних.

Завершується передмова поясненням до 9 таблиць, присвячених Белзькому воєводству та землям/повітам Руського воєводства. Кожна таблиця містить 17 рубрик: 1. Назва; 2. Повіт; 3. Рік першої згадки у міському статусі; 4. Джерело; 5. Рік локації; 6. Джерело; 7. Рік повторної локації; 8. Джерело; 9. Рік першої згадки про поселення; 10. Джерело; 11. Сучасна назва; 12. Сучасний статус поселення; 13. Сучасне адміністративне підпорядкування; 14. Місце локації; 15. Форма власності; 16. Характер локації; 17. Примітки. Із переліку рубрик добре видно, що автори подбали не лише про максимальну інформативність, а й про джерельну підтвердженість своїх оцінок.

Коротко, але змістовно зроблено огляд попередніх картографічних здобутків щодо міської мережі Руського, Белзького воєводств у польській та українській історіографії. На завершення поінформовано про підготовку інтерактивної карти, до якої, на відміну від уже надрукованої, можна буде вносити доповнення та виправлення.

Після передмови вміщено перелік скорочень джерел і літератури використаних у праці, а далі йде зведений каталог міст Руського та Белзького воєводств, який займає половину текстового матеріалу. Завершує книжку покажчик міст.

Картографічна частина включає чотири мапи: 1. Міста Руської землі (воєводства) та Белзького князівства (кінець XIV ст. – 1434 р.) (масштаб 1:1 000 000); 2. Міста Руського воєводства (1434–1650 рр.), Белзького князівства (1434–1462 рр.) та воєводства (1462–1650 рр.) (масштаб 1:700 000); 3. Міста Руського та Белзького воєводств (1650–1772 рр.) (масштаб 1:700 000); 4. Міста Королівства Галичини та Володимирії, Белзького воєводства та Холмської землі (1772–1793 рр.) (масштаб 1:1 000 000). Крім власне міст згаданих воєводств, на картах досить ґрунтовно відображено мережу міських поселень сусідніх воєводств, як західних (Люблінського, Сандомирського, Краківського), так і східних (Волинського, Подільського). Кольором виділено землі воєводств, що покращує візуальне сприйняття. Умовними позначеннями міські осередки класифіковані за адміністративною ознакою, власницькою належністю та характером локації (вдала, невдала, нереалізована). Указано також неідентифіковані локації. Детально відтворено річкову мережу регіону. Упорядники максимально уважно поставилися до змін, що відбувалися, і не забули показати, що в 1772 р. Австрія зайняла південно-західну та частково західну частини Кременецького повіту, і волинське місто Збараж опинилося у складі Королівства Галичини й Володимирії⁴.

Видання справляє надзвичайно позитивне враження своєю високою науковою професійністю, добре продуманою структурою та ретельним підбором карт. Це, без сумніву, нове слово в українській історичній картографії, яке узагальнює здобутки попередніх дослідників, дає змогу ширше поглянути на аналізовані у праці проблеми та виставити пріоритети майбутнім студіям.

Андрій Заяць

доктор історичних наук,
доцент кафедри давньої історії України та архівознавства,
Львівський національний університет ім. І.Франка
(Львів, Україна), andrij_zajac@yahoo.com

⁴ Крикун М. Кордони воєводств Правобережної України у XVI–XVIII ст. – Л., 2016. – С.98.